

lık"). Bağa, süslenecek sathın oyularak kakılacak maddenin o çukurluğa oturtulurak yapılacak şekilde yapılan kakmacılık sanatında (bk. KAKMACILIK) ve daha çok da zıt renklerdeki kıymetli maddelerin yan yana tatbik edilmesi suretiyle meydana getirilen mozaik işlerinde (marköteri), genellikle abanoz, sedef ve fildişi ile birlikte satranç-dama tahtası, çekmece ve kutu gibi eşyanın yapımında kullanılmıştır. Avrupa'ya İslâm dünyasından geçen bu sanatlardan Fransa'da özel bir bağa süsleme sanatı doğmuş ve kısa sürede Osmanlı saray erkânı dahil aristokratlar arasında bu tarzda süslenmiş mobilyanın kullanımı moda haline gelmiştir. Adına "bul işi" denilen bu süsleme sanatı, XIV. Louis'nin sarayında mobilya atölyesi şefi olan A. C. Boulle tarafından geliştirilmiştir. Bağanın en geniş plakalar halinde kullanılmasına imkân veren bul işinde motifler, bağa plakalarından ve onlarla aynı kalınlıkta (0.5-1 mm.) hazırlanmış pirinç plakalardan, her ikisi üst üste konulup kıl testereyle kesilerek çıkarılmakta ve bu motifler süslenecek sath üzerine, birinin boşluğunu diğeri dolduracak şekilde tesbit edilmektedir. Bul işinde ve kakmacılıkta genellikle bağa plakalarının altına altın varak yapıştırmak suretiyle açık renk hârelerin sarı ve parlak görünmesi sağlanmıştır. Bağa Osmanlılar'da süsleme sanatlarının dışında özellikle kaşık, fincan zarfı ve tesbih yapımında kullanılmıştır. Sapları çoğunlukla ucuna küçük mercan dalları monte edilmiş fildişinden veya abanozdan yapılan kaşıklar, sıcağdan bozulmaları için daima hoşaf kaşığı formunda imal edilmişlerdir. Bağa tesbihlerin mümkün olduğu kadar iri taneli ve net sarı-yeşil hâreli koyu kahverengi olanları makbuldür. Mızraplı çalgılar için de en makbul mızraplar bağadan yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

B. Kerestedjian, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque*, Londres 1912, s. 93; *Türk Lugatı*, I, 622-623; III, 861-862; *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1963-77, I, 362-363; IV, 2746; Clauson, *Dictionary*, s. 311-312, 647; *Webster's Third*, s. 770, 1040, 1173; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1944-46 — İstanbul 1984, I, 348, III, 1945, Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TeLD*, IV (1962), s. 5-13, levha I-XII; J. T. Butler, "Buhl", *EAm.*, IV, 724; SA, I, 151, 300; II, 976-977; III, 1282; IV, 1774-1776, 1940; S. Grandjean, "Bouille, André Charles", *EBr.*, IV, 15; E. L. Young, "Tortoise Shell", *EBr.*, XXII, 100.

SARGON ERDEM

BAĞÇE-i SAFÂ-ENDÜZ

(باغچه صفائندوز)

Sahaflar Şeyhizâde

Vak'anüvis Mehmed Esad Efendi

(ö. 1264/1848)

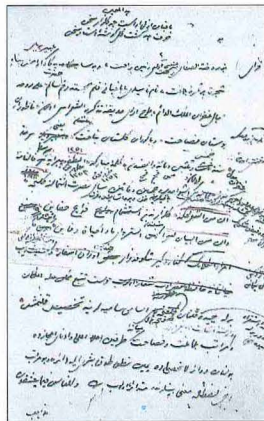
tarafından kaleme alınan

şuarâ tezkiresi.

Esad Efendi Tezkiresi diye de tanınan bu eserin adı, ebced hesabıyla yazılış tarihi olan 1251 (1835) yılını vermektedir. Eser 1100-1135 (1688-1722) tarihleri arasında yaşamış olan şairler hakkında bilgi veren *Sâlim Tezkiresi*'ne ziyil olarak yazılmıştır.

Esad Efendi *Bağçe-i Safâ-endûz*'un girişinde şiir sanatından söz ederek bir şuarâ tezkiresinde bulunması gereken özellikler hakkında bilgi verir. Tezkire yazarlarının en önemlilerini belirttikten sonra bazı şuarâ tezkiresi yazarlarının da başkalarının yazdıklarını kendilerine mal ettiklerini açıklar. Bu girişten sonra Sâlim'in bıraktığı yerden başlayarak 1135-1251 (1722-1835) yılları arasında yaşayan şairlerin kısa biyografilerini verir. Tezkirede şiir örnekleri yoktur.

Tezkirenin müellif hattıyla olan nüshasında şairler hakkında yazılanların birkaç defa karalanıp tekrar düzeltilmiş olması, hal tercümeleri altında örnek verilerek üzere bırakılan boşlukların doldurulmaması ve bazı sayfaların tamamen boş olması eserin müsvedde halinde kaldığını göstermektedir. Eserin bu

Bağçe-i Safâ-endûz'un müellif hattı nüshasından iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 185, vr. 1^b, 94^a)

nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Es'ad Efendi, Yazma Bağışlar, nr. 185). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2095) bulunan nüsha ise Nail Bey tarafından Es'ad Efendi nüshasından istinsah edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, II, 26; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 323; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1387; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 331, 335; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkireleri*, Erzurum 1988, s. 134; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, IV, 363-365; "Bağçe-i safâ-endûz", *TDEA*, I, 293.

MUSTAFA İSEN

BAĞDÂDÎ, Abdülkâdir b. Ömer

(bk. ABDÜLKÂDİR el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhîr b. Tâhîr

(bk. ABDÜLKÂHİR el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDÎ, Abdüllatif b. Yûsuf

(bk. ABDÜLLATİF el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDİYYE

(bk. ACİBE el-BAĞDÂDİYYE).

BAĞDÂDİYYÛN

(البغداديون)

Mu'tezile'nin

Bağdat ekolüne mensup kelâmcılarına verilen genel ad

(bk. MU'TEZİLE).

BAĞDAT

(بغداد)

İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri ve bugünkü Irak'ın başşehri.

I. GENEL BAKIŞ

II. OSMANLI DÖNEMİ

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

IV. SON DÖNEM

I. GENEL BAKIŞ

Dicle nehrinin her iki yakasında 33° 26' 18" kuzey enlemi ile 44° 23' 9" doğu boylamı üzerinde yer alan şehir, VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan Abbâsî Devleti'nin yıkılışına (1258)

kadar hilâfet merkezi olarak kalan Bağdat Osmanlılar devrinde Bağdat vilâyetinin merkezi ve 1921'de de Irak'ın baş-şehri oldu.

Bağdat ismi İslâm öncesi döneme ait yöredeki eski yerleşim alanlarıyla ilgilidir. Arap yazarlar kelimenin Farsça kökenli olduğunu düşünerek Farsça kaynakları araştırmışlar ve teorik bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Yaygın kanaate göre kelime "Tanrı'nın ihsanı veya armağanı" anlamına gelmektedir. Modern araştırmacıların çoğu tarafından da kabul edilen bu görüş yanında kelimenin Ârâmîce kökenli olduğunu ve "koyun ağılı" anlamına geldiğini iddia edenler de vardır. Ancak Hamurabi (m. ö. 1792-1750) kanunlarında Bagdadu şehrinde bahsedilir ki bu da kelimenin Farsça'nın muhtemel tesirinden önce de mevcut olduğunu göstermektedir. Krai Nazimarut-taş (m. ö. 1341-1316) zamanından kalma bir sınır taşında da Bagdadi bölgesinden bahsedilir; ayrıca Talmut'un birkaç yerinde Bağdasa kelimesi geçmektedir. Aynı şekilde Bâbil Kralı Mardukapaliddin (m. ö. 1208-1195) dönemine ait bir sınır taşında Bağdat'tan söz edilir. II. Adadnirari'nin (m. ö. 911-891) yağmaladığı yerler arasında Bagdadu da bulunmaktadır. III. Tiglat-pileser ise (m. ö. 745-727) Bagdadu'dan, oraya yerleşmiş olan bir Ârâmî kabile ile birlikte söz eder (bk. *ET*² [İng.], I, 894).

Halife Mansûr kurduğu bu şehre, Kur'ân-ı Kerîm'de (el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25) "cennet" mânasında kullanılan **dârüsselâm** kelimesinden ilham alarak Medînetüsselâm adını verdi. Bu isim resmî belgeler, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde kullanılmaktaydı. Bağdat yerine Buğdân, Medînetü Ebû Ca'fer, Medînetü'l-Mansûr, Medînetü'l-hulefâ ve ez-Zevrâ gibi adlar da kullanılmıştır. Arap yazarlar Halife Mansûr'un bu şehri İslâm öncesi devirde pek çok yerleşim alanının bulunduğu bir yerde kurduğunu söylerler. Bunların en önemlisi, Sarât'ın kuzeyinde Dicle'nin batı yakasında bulunan Bağdat köyüdür. Bazıları buranın yıllık panayırların kurulduğu Badurya olduğunu belirtirler ki bu, Kerh'in daha sonra neden önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini açıklamakta yardımcı olur. Eski yerleşim merkezlerinden bazıları Dicle'nin batı yakasında ve Kerh yakınlarında idi ve büyük bir kısmı Ârâmîler'e aitti. Bunlar arasında Hattâbiyye, Şerefâniyye, Verdâniyye, Sûnâye, Katuftâ ve

Berâsa zikredilebilir. Kerhâye ile Sarât arasında Sâl, Versâlâ ve Benâvrâ adlı üç küçük yerleşim merkezi vardı. Ârâmîce "müstahkem şehir" mânasına gelen Kerh ise adını İran geleneğinde II. Şâpûr'a (309-379) atfedilen eski bir köyden alır. Xenophon'a göre Ahamenidler Bağdat yöresinde geniş bahçelere sahiptiler. İsâ Kanalı'nın ağzına yakın bir yerde bir Sâsânî sarayı (Kasru Sâbûr) vardı. Halife Mansûr buraya daha sonra bir köprü yaptırdı. Sarât Kanalı'nın üzerindeki eski köprü (el-Kantaratû'l-atîka) Sâsânîler'e aitti. Şehrin doğu tarafındaki Sûkusselâsâ ile Hayzurân Mezarlığı İslâm öncesi devirden kalmadır. Burada İslâm öncesi döneme ait bazı manastırlar da vardı. Bunlar arasında, yerinde Huld Saray'ının inşa edildiği Deyrûlatîk (Deyr Mâr-fathion) ile Deyrû Bustânî'l-Kus ve Deyrûlcâselik zikredilebilir.

Bu eski yerleşim merkezlerinin hiçbirisi ne siyasî ne de ekonomik bir öneme sahipti. Bu bakımdan Halife Mansûr'un kurduğu şehir yepyeni bir şehir olarak kabul edilebilir. Bağdat Ortaçağ'da Avrupalı seyyahlar tarafından çok defa Bâbil ve Seleucia ile karıştırılır. 1616-1617 yıllarında Bağdat'ta bulunan Pietro della Valle, o dönemde çok yaygın olan bu yanlış iddiayı ilk defa delillerle çürütmüştür. XVII. yüzyıla kadar Bağdat, Batı'da muhtemelen ismin Çince biçiminden türemiş olan bozuk şekliyle Baldach (Baldacco) adıyla biliniyordu.

Abbâsîler gözlerini Doğu'ya çevirince devletlerini sembolize edecek yeni bir başşehir aramaya başladılar. İlk halife Seffâh bu maksatla Kûfe'den Enbâr'a, Mansûr ise Kûfe yakınlarındaki Hâşimiye'ye gitti. Ancak Mansûr çok geçmeden Hz. Ali taraftarı olan Kûfe şehrine yakın olmanın ordusu üzerinde menfi bir tesir icra edeceğini anladı ve daha uygun bir yer aramaya başladı. Ciddi bir araştırmadan sonra iklimi, ekonomik imkânları ve askerî açıdan elverişli konumu bakımından uygun bulunduğu Bağdat mekiini seçti ve şehir nehrin her iki tarafında da verimli topraklara sahip bir ova üzerinde kuruldu. Horasan yolu buradan geçiyordu ve kervan yollarının kesiştiği bu yörede her ay panayırılar kuruluyordu. Böyle bir yerde askerler ve halk erzak sıkıntısı çekmeyecekti. Ya'kûbî ve İbnü'l-Fakîh gibi IX. yüzyıl müelliflerinin verdikleri bilgilere göre Bağdat'ın sahip olduğu kanallar ağı hem tarımda bol ürün alınmasını, hem de şehrin su

baskınlarından korunmasını sağlıyordu; bölge sağlıklı ve ılıman bir iklime sahipti. Şehir sağlamlığı ve yerleşim planı ile büyük bir kaleyi andırıyordu ve etrafı geniş, derin bir hendekle çevriliydi. Daha sonra tuğladan yapılmış bir iskele ve savunma amaçlarıyla boş bırakılmış 57 m. genişliğindeki bir alandan sonra temelden itibaren 9 m. yüksekliğinde bir duvar yer alıyor ve bundan sonra da tuğladan yapılmış asıl sur geliyordu. Kapıların üzerinde şehri yukarıdan gözetlemeleri için, alt kısmında nöbetçilere ayrılmış bölümleri olan gözetleme kuleleri vardı. Evler yapılması için bu surdan sonra 170 m. genişliğinde bir saha ayrılmıştı. Burada sadece askerler ve halifenin yakın adamlarının ev yapmalarına izin verildi. Şehre giren yollarda sağlam kapılar vardı. Bunun ardından halifenin sarayı (Bâbüzzeheb), câmi-i kebir, divanlar, halifenin çocuklarına ayrılan evler ve biri muhafız birliği kumandanına, diğeri de **sâhibü's-şurta***ya ait iki sakifenin (revak) yer aldığı geniş iç alan bulunuyordu ve etrafına üçüncü bir duvar inşa edilmişti. Şehrin kontrolünü sağlamak, hem içteki haberleşmeyi hem de kervan yollarıyla irtibatı temin etmek için şehir, ortada kesişen iki yol ile dört eşit parçaya bölünmüştür. Horasan kapısı kuzeydoğuya, Basra kapısı güneybatıya, Suriye kapısı kuzeybatıya, Kûfe kapısı ise güneydoğuya açılıyordu. Halifenin sarayına ulaşmak için hendeği aştıktan sonra iç ve dış surlardaki beş kapıyı geçmek gerekiyordu. Şehrin planında eski doğu imparatorluk geleneklerinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim halifenin halk arasına karışmayıp ayrı yaşaması, yeni devletin büyüklüğünü göstermek için yapılan görkemli cami ve saraylar da bunu ispatlar.

Sarayın 48 m. yüksekliğindeki yeşil kubbesi 941'de fırtınalı bir gecede yıldırım düşmesi üzerine yıkıldı; ancak duvarlar 1255'e kadar ayakta kaldı. Bâbüzzeheb'in yapımında mermer ve taş kullanıldı ve kapısı altınla süslendi. Hârûnürreşîd'in önem vermemesine rağmen Bâbüzzeheb yarım yüzyıla yakın bir zaman resmî ikametgâh olarak kullanıldı. Halife Emîn buraya yeni bir yan bina ilâve edip etrafında bir meydan yaptırdı. Emîn'in tahttan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan 813'teki kuşatma sırasında burası çok zarar gördü. Daha sonra ise resmî ikametgâh olmaktan çıktı ve tamamen ihmal edildi. Mansûr Camii sa-

raydan sonra inşa edildi; bu yüzden kible-
lesinde hafif hata vardır. 807'de Hârû-
nürreşîd bu camii yıktırıp tuğlalarla ye-
niden inşa ettirdi. Cami 875'te ve 893'te
genişletildi. Halife Mu'tazîd-Billâh cami-
ye yeni bir bölüm ilâve ettirdi ve camii
onarttı. Caminin minaresi 915'te yan-
mış, ancak tekrar yapılmıştır. Mansûr
Camii Abbâsîler döneminde Bağdat'ın
en büyük camii olma özelliğini korudu.
1255'te sel baskınına uğrayan cami Mo-
ğol saldırısından sonra da ayakta kal-
maya devam etti.

Bağdat'ın planı sosyal gayeler gözetilerek çizilmiştir. Her bölge belirli bir et-
nik veya meslekî grubun sorumluluğun-
daydı. Askerler genel olarak surların dı-
şında şehrin kuzey ve batısında, tüccar
ve zenaatkârlar ise Kerh'te Sarât'ın gü-
neyinde oturuyorlardı. Pazarlar Bağdat'ın
planında önemli bir rol oynar. Başlangıç-
ta en dıştaki büyük surdan iç surla doğ-
ru uzanan dört yol boyunca yüksek ke-
merli dükkânlardan oluşan dört pazar,
ayrıca surların dışında da dört pazar ye-
ri vardı. Halife Mansûr 773'te pazarların
emniyet düşüncesiyle şehirden Kerh'e
nakledilmesini emretti. Her zenaat ve ti-
caret erbabının müstakil pazar yerleri,
çarşıları vardı. Meselâ Kerh'te manav,
bakkal, sarraf ve kitapçılara tahsis edil-
miş çarşılar mevcuttu. Şehrin büyüme-
siyle buraya Horasan, Semerkant, Merv,
Belh, Buhara ve Hârizm'den tüccarlar
geliyordu; bunların kendilerine ait ma-
halleleri ve her grubun bir reisi vardı.

Ya'kübî Bağdat'ın planının 755'te çizil-
diğini nakleder. Ancak yapım çalışmaları
762'de başlamıştır. Şehrin planı üze-
rinde dört mimar çalıştı. Caminin mimarı
ise Haccâc b. Ertât idi. Ya'kübî ve Taberî'nin
kaydettiğine göre Halife Mansûr yapı-
m işinde çalıştırılmak üzere 100.000'e
yakın işçi ve ustayı bir araya getirdi. Ker-
hâye Kanalı'ndan içme suyu olarak ve
ayrıca inşaat işlerinde kullanılmak üze-
re su sağlayan bir kanal açıldı. 763'te en
azından saray, cami ve divanların tamam-
landığı, Mansûr'un Bağdat'ta oturmaya
başladığı ve hilâfet merkezini oraya nak-
lettiği anlaşıyor. Daire şeklindeki şehir
766'da tamamlandı. Bağdat şehir plan-
cılığı için önemli bir örnektir. Şehir, mer-
kezinin her taraftan eşit uzaklıkta ol-
ması ve kolayca kontrol edilip korun-
ması için daire şeklinde planlanmıştır.
Arap kaynakları bu planın eşsiz oldu-
ğunu söylerler. Ancak dairevî plan Yakın-
doğu'da bilinmeyen bir şey değildi. Uruk

şehrinin planı da hemen hemen daire
şeklindeydi. Asurlular'ın ordugâhları da
daire şeklindeydi. Creswell, aralarında
Harran, Agbatana, Hatra ve Dârâbcird'in
de bulunduğu, oval veya daire şeklinde
on bir şehrin adını sayar. Bağdat, plan
itibarıyla Dârâbcird'e daha çok benzer.
Bağdat'ın mimarlarının muhtemelen böy-
le planlardan haberleri vardı. İbnü'l-Fa-
kîh şehir için kare veya daire şeklinde
iki plan çizildiğini ve sonuncusunun da-
ha mükemmel olduğu için tercih edildi-
ğini anlatır.

Bağdat'ın boyutları üzerinde çeşitli ri-
vayetler vardır. Bir rivayete göre Hora-
san Kapısı'ndan Küfe Kapısı'na kadar
olan uzunluk 405 m., Suriye Kapısı'yla
Basra Kapısı arasındaki uzaklık ise 303
metredir. Başka bir rivayete göre her
iki kapı arasındaki mesafe 608 metre-
dir. Her iki rivayet de şehrin gerçek öl-
çülerini yansıtmaz. Şehrin inşasında gö-
rev alanlardan biri olan Rebâh'ın ver-
miş olduğu bilgiye göre her iki kapı ara-
sı 1848 m. kadardır. Bu, Mu'tazîd'in em-
riyle yapılan ölçümde elde edilen ve Bedr
el-Mu'tazîdî tarafından rivayet edilen öl-
çülerle de teyit edilmiştir. Bu rivayet da-
ire şeklindeki şehrin çapının 2352 m.
olduğunu gösterir. Ya'kübî belki de bu
bilgilerin ışığında hendek dışında bu-
lunan her iki kapı arasındaki mesafenin
2534,5 m. olduğunu söyler. Mansûr'un
şehre yaptığı harcamalar hakkında da
çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete gö-
re masraf 18 milyon dinarı bulmuştur.
İkinci rivayette ise masrafın 100 milyon
dirhem olduğu söylenmektedir. Ancak
halifeliğin arşivlerine dayanan resmî rap-
orlar, Mansûr'un Bağdat için 4 milyon
883 dirhem harcadığını göstermekte-
dir. İş gücü ve malzeme fiyatlarının dü-
şüklüğü ve Mansûr'un yapılan harcamaları
sıkı bir denetime tâbi tuttuğu göz
önünde bulundurulursa bu rakamın doğ-
ru olduğu kabul edilebilir.

Halife Mansûr 773'te Dicle nehri kıyı-
sında Horasan Kapısı'nın aşağı tarafın-
daki geniş bahçeler içinde Huld adını ver-
diği bir saray yaptırdı. Ayrıca stratejik
gayeler, Mansûr'un ordunun bölünme-
siyle ilgili politikası ve arazinin ihtiyacı
karşılamaması halifeyi, Dicle'nin doğu
yakasında veliahdı Mehdi için bir karar-
gâh kurmaya sevketti. Bu karargâhın
tesis edildiği yerde bir saray ve cami ya-
pılmış, etrafı da kumandanlar ve mai-
yetlerinin evleriyle çevrilmişti. Buraya
Hârûnürreşîd'in yaptırdığı saray mûna-

sebetiyle Rusâfe adı verildi. Askerî böl-
ge bir duvar ve Mehdi'nin kışlasının et-
rafını saran bir hendekle ayrılmıştı. Meh-
di'nin kışlasının yapımına 768'de başlan-
mış ve 773'te tamamlanmıştır. Rusâfe
Mansûr'un kurduğu şehrin karşısında
yer alır.

Bağdat'ta inşaat ve ticarî faaliyetler,
zenginlik ve nüfus hızlı bir gelişme gös-
terdi. Halk daha çok Mehdi'nin ve ardın-
dan Bermekîler'in teşvikiyle cazip hale
gelen Bağdat'ın doğusuna yerleşti ve
buradaki nüfus yoğunluğu arttı. Yahyâ
b. Hâlid el-Bermekî burada Kasrû't-tîn
adlı görkemli bir saray, oğlu Ca'fer de
Bağdat'ın doğu tarafının aşağısında da-
ha sonraları Me'mûn'a verilen büyük bir
saray yaptırdı. Hârûnürreşîd zamanında
şehrin doğu tarafı Şemmâsiye Kapısı'n-
dan Muharrim'e kadar genişledi. Diğer
taraftan Emîn, Hârûnürreşîd'in ikamet
ettiği Huld Sarayı'ndan Bâbüzzehb'e
döndü ve burayı yenileyerek ona yeni bir
bölüm ekledi; etrafını da kare şeklinde
duvarlarla çevirdi. Zübeyde Hatun, biri
Dicle kenarında hilâfet saraylarına ya-
kın bir yerde, diğeri şehrin kuzeyindeki
Katîa'da olmak üzere iki muhteşem ca-
mi yaptırdığı gibi Huld Sarayı yakınların-
da da Karâr adlı bir köşk inşa ettirdi.
Bağdat'ın batı tarafı ise kuzeyde Kat-
rabûl Kapısı ile Kerh arasında genişle-
yerek hemen hemen Muhavvel'e kadar
yayıldı.

Şairler Bağdat'ın güzelliklerini övmüş-
ler ve ona yeryüzünün cenneti adını ver-
mişlerdir. Bağdat'ın güzel bahçeleri, ye-
şil çayırıları, kapılarının üzerinde ve sa-
lonlarındaki muhteşem dekorasyonlarıyla
şahane sarayları, mükemmel ve zen-
gin eşyaları meşhurdur.

Bağdat, Halife Emîn ile Me'mûn ara-
sındaki iktidar mücadelesinden ve on
dört ay süren kuşatmadan büyük zarar
gördü. Halkın şehir müdafaa etmesi-
ne kızan Tâhir b. Hüseyin karşı koyan-
ların evlerinin yıkılmasını emretti ve Dic-
le nehri ile Dârürrakîk, Suriye Kapısı, Kü-
fe Kapısı, Kerhâye Kanalı ve Künâse ha-
rap oldu. Bu yağma ve yıkım hareketi-
ne ayak takımı ve ayyâr*lar da katıldı.
Huld Sarayı ve diğer saraylar, Kerh ve
doğu tarafındaki bazı mahalleler ağır
hasar gördü. Taberî ve Mes'ûdî'nin nak-
lettiği gibi bu tahribat neticesinde Bağ-
dat'ın o görkemli hali kayboldu. Bağ-
dat'daki karışıklık ve dehşet Me'mûn'un
Merv'den dönüşüne (819) kadar devam
etti. Me'mûn sarayına yerleşti ve bir ya-

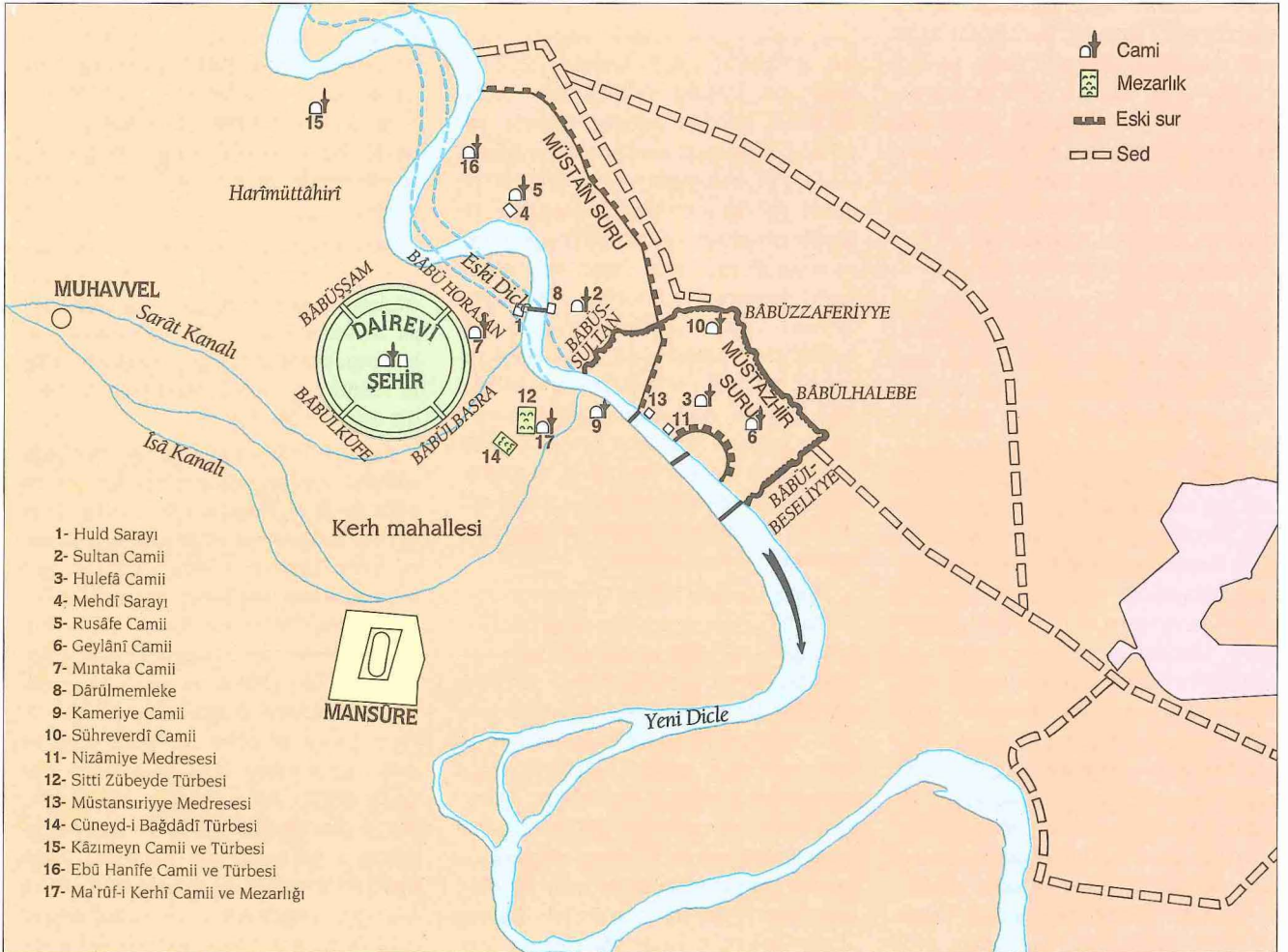
riş alanı, bir hayvanat bahçesi ve yakın maiyetine hediye ettiği mahallerle birlikte şehri oldukça genişletti. Daha sonra bu sarayı Vali Hasan b. Sehl'e verdi. O da kızı Bûrân'a bıraktı. Bağdat Me'mûn'un idaresinde tekrar eski canlılığını kazandı. Mu'tasım şehrin doğu tarafında bir saray yaptırdı. Daha sonra Türk ordusu için yeni bir başşehir aramaya karar verdi. Çünkü Bağdat kendi birlikleriyle de çok kalabalık hale gelmişti. Ayrıca hem halk hem de ordunun eski birliklerinin Türk birliklerine karşı husumet taşımalarından ve karışıklık çıkmasından endişe ediyordu. Halifelerin Sâmerrâ'da oturdukları dönemde (836-892) Bağdat onların fazla ilgisini çekmedi. Ancak büyük bir ticaret ve kültür merkezi olmaya devam etti.

Bağdat, Müstaîn-Billâh'ın Sâmerrâ'dan buraya geldiği ve Mu'tezz'e bağlı kuv-

vetler tarafından kuşatıldığı 865'te çıkan olaylar sırasında da zarar görmüştür. Bu dönemde Rusâfe, Sûkusselâsâ'ya kadar genişledi. Müstaîn, Bağdat'ın müstahkem hale getirilmesini emredince doğu tarafındaki sur Şemmâsiye Kapısı'ndan Sûkusselâsâ'ya kadar, batı tarafındaki ise Katiatü Ümmü Ca'fer'den Sarât'ın yuvarısına kadar genişletildi ve etrafında meşhur Tâhir Hendeği kazıldı. Kuşatma sırasında doğudaki surların dışında kalan evler ve dükkânlar tahrip edilmiş, Şemmâsiye'nin doğu kesimleri, Rusâfe ile Muharrim de çok büyük zarar görmüştür. Mu'temid nihayet 892'de Bağdat'a döndü ve Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân'dan köşkünü istedi. Bûrân yenileyip bir halifeye lâıyk şekilde döşediği bu sarayı ona teslim etti. Ondan sonra Mu'tazid 893'te sarayı yeniden inşa etti. Alanını genişletip yeni binalar ekledi. Geniş-

lettiği alanda hapishaneler yaptırdı. Ayrıca yarış sahaları ilâve etti ve daha sonra bu alanı bir duvarla çevirdi. Bu yer "dârülhilâfe" olmaya daha lâıykı ve ek binalarıyla resmî ikametgâh olarak kabul edildi. Mu'tazid daha sonra Dicle nehri kıyısında Tac Kasrı'nın temellerini attı. Fakat şehirden çok duman geldiğini görünce 2 mil kuzeydoğuda başka bir saray yapmaya karar verdi. Bir yer altı geçidiyle Kasrû'l-Hasanî'ye bağlanan, etrafı bahçelerle çevrili ve Mûsâ Kanalı ile su getirilen muhteşem Süreyyâ Sarayı'nı inşa ettirdi. Mu'temid, havanın temiz olarak kalması için Bağdat çevresinde piriç ve hurma yetiştirilmesini yasakladı. Süreyyâ, bir sel felâketine mâruz kalıp harap oluncaya (469/1076-77) kadar güzel bir görünüm arz ediyordu. Bundan sonra şehrin daire şeklindeki merkezi yıkılmaya başladı. Mu'tazid şehrin du-

Bağdat şehir planı

varlarının yıkılmasını emretti. Ancak Hâşimîler, duvarların Abbâsîler'in şeref ve azametini simgelediğini söyleyerek tepki gösterdiler. Bunun üzerine Mu'tazîd yıkımı durdurdu. Bununla beraber halk duvarların yıkılması pahasına evlerini gittikçe genişlettiler. Bu da duvarların yıkılmasına ve daire şeklindeki şehrin harap olmasına yol açtı.

Müktefî-Billâh (901-907) Tac Kasrı ile Dicle kenarında bir rıhtım inşa ettirdi. Ayrıca 902'de saray hapishanelerini yıktırdı ve bir cuma camii (Câmiu'l-Kasr) yaptırdı.

Muktedir-Billâh (908-932) hilâfet sarayına yeni binalar ekledi ve onları mükemmel bir şekilde süsledi. Hayvanat bahçesine özel bir önem verdi. Hatîb el-Bağdâdî'nin 305 (917-18) yılı hakkında vermiş olduğu ayrıntılı bilgiler dikkat çekicidir. Sarayların etrafını çeviren sağlam duvarlar ve Muktedir'in toplantı salonunun kapılarından birine açılan gizli geçit savunma tedbirleri açısından gerekli idi. Onun sahip olduğu güzellikler arasında, çok katlı bir büyük havuzun içinde üzerinde serçeler ve çeşitli kuşlar bulunan gümüş bir ağaç da (dârü's-şecere) vardı. Havuzun her iki tarafında, sanki birbirlerini kovalıyormuş gibi aynı yöne hareket eden ata binmiş on beş süvari heykeli mevcuttu. Ayrıca 30 × 20 arşın ebadında, içinde dört kayık bulunan bir gölcük etrafında şahane bir bahçe vardı. Hayvanat bahçesinde her çeşit hayvan yaşıyordu. Kaynaklarda bunun dışında önemli silâhların bulunduğu Firdevs adlı bir saray ile hilâfet sarayı civarında yirmi üç köşk ve sarayın yer aldığı kayıtlıdır.

Bağdat bu dönemde en parlak zamanını yaşadı. X. yüzyılda doğu tarafı Şemâsiye'den Dârülhilâfe'ye kadar 9240 m. uzunlukta bir sahaya yayılmıştı. İbn Tayfûr'un rivayetine göre Halife Mu'temid'in kardeşi ve nâibi olan Muvaffak'ın emriyle Bağdat 892'den önce ölçülmüştür. Buna göre şehrin alanı, 26.250 ceribi (cerib = 1,366 km²) doğu yakasında, 17.500 ceribi batı yakasında olmak üzere 43.750 ceribdi. İstahrî ve İbn Ebû Tayfûr'un ifadesi gibi Bağdat 892'de 7,250 km. uzunluğunda, 6,5 km. genişliğinde, Muktedir zamanında ise 8,5 km. uzunluğunda 7,250 km. genişliğinde idi.

Coğrafi konumu, halkının çalışkanlığı, devletin ticareti teşviki ve halifelerin itibarı Bağdat'ı büyük ticaret merkezi haline getirdi. Rusâfe ve özellikle Kerh'teki pazarlar günlük hayatın önemli bir

unsuru oldu. Her çeşit ticaretin yapıldığı ayrı ayrı pazarlar vardı. Meyve pazarı, pamuk pazarı, yün pazarı, 100'den fazla dükkânın bulunduğu kitapçılar çarşısı, sarraflar çarşısı ve Kerh'teki attar dükkânları bunlardan bir kısmını teşkil eder. Yabancı tüccarlara ait pazar Bâbüşşâm çarşısında kurulmuştu. Doğru tarafında ise çiçeklerin satıldığı sükuttîb, gıda satış yerleri, kuyumcular çarşısı ve koyun pazarı vardı. Ayrıca Çin malları için özel bir yer ayrılmıştı. Muhtesib* Mansûr zamanından beri hileleri önlemek, ölçü ve tartıyı kontrol etmek için pazarları denetlemekle görevliydi; ayrıca hamamları, camileri de teftiş ederdi. Her çarşı ve meslek erbabının hükümet tarafından tayin edilen bir reisi vardı. Ayrıca her meslekte bir "sânî" ve bir "üstâd" bulunurdu. Bağdat pamuklu mâmüller, baş örtüsü, örtü, mendil gibi ipekli dokumalar, cam eşya, çeşitli yağlar, ilaçlar ve macunlar ihraç ederdi. Şehirde çeşitli renkte gömlekler, ince dokuma türbanlar, meşhur havlular üretilirdi. Bâbüttâk'ta mükemmel kılıçlar yapıldı. Bağdat ipek ve pamuk üretiminde olduğu gibi deri ve kâğıt üretiminde de ün salmıştı. Sarraf ve cehbez*lerin faaliyetlerinden anlaşılabileceği üzere Bağdat'ta devrine göre gelişmiş bir çeşit bankacılık mevcuttu. Bu da endüstri ve ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Sarrafların özellikle Kerh'te kendilerine ait dükkânları vardı. Bunlar daha çok halka hizmet ederlerdi. Cehbezler ise esas olarak hükümet ve hükümet memurlarına hizmet götürürlerdi.

Bağdat nüfusu itibarıyla milletlerarası düzeyde büyük bir şehir olmuştu. Halk çeşitli unsurlardan oluşuyordu; farklı ırk, renk ve mezheplere mensup insanlar mevcuttu. Bunlar arasında orduya katılmak için gelen köle ve çeşitli meslek erbabı olduğu gibi alışveriş yapmak ve çalışmak amacıyla olanlar da vardı. Bu dönemde halk şehir hayatında önemli rol almaya başladı. Halife Emîn'in öldürülmesinden sonra ortaya çıkan karışıklıkları bastırarak (816) düzeni sağlamak için harcadıkları çabalar ve 919'da fiyatların yükselmesi karşısında ayaklanmaları bu faaliyetler arasında sayılabilir. Ayyârların faaliyetleri de bu dönemde başladı.

Bağdat'ın nüfusu hakkında bir tahminde bulunmak zordur. Cami ve hamamların sayısı ile ilgili rakamlar çok mübalağalıdır (Halife Mu'temid'in idareye hâkim olan kardeşi Muvaffak döneminde 300.000

camî, 60.000 hamam; Büveyhîler'den Muiz-züddeve zamanında 17.000, Halife Muktedir zamanında 27.000, Büveyhîler'den Aduddüddeve zamanında 5000, aynı hânedandan Bahâüddeve zamanında 3000 hamam). Hamamlar 933'te sayılmış ve 1500 olduğu tesbit edilmiştir. Rivayetler her hamamın yaklaşık 200 eve hizmet verdiği ni vurgular. Eğer bir evin ortalama beş nüfusa sahip olduğu düşünülürse nüfusun yaklaşık 1.5 milyon olduğu kabul edilebilir. Muktedir, hekimlerin imtihan edilmesini ve sadece hekimlik vasıflarına sahip olanlara belge verilmesini emretti. Sonuçta 860 kişiye hekimlik belgesi verildi. Devlet hastahanelerinde hekimlik belgesi olmadan çalışanlar da buna ilâve edilirse sayı 1000'i bulabilir. Mansûr Camii'nde ve Rusâfe'de ayın son cumasında namaz kılanların sayısı yaklaşık 64.000 idi. III. (IX.) yüzyıl sonlarında kayıpların sayısı 30.000 olarak hesap edilmiştir. Bu rakamlar ve Bağdat'ın alanı dikkate alınırsa IV. (X.) yüzyılda Bağdat'ın nüfusunun yine 1.5 milyon olduğu tahmin edilebilir. Şehir eşrafı Zâhir, Şemmâsiye, Me'mûniye ve Derbû Avn gibi mahallelerde otururdu. Katîatükkilâb, Nehrûddeccâc ise fakirlerin yaşadığı mahallelerdi. İki katlı evler de olmakla beraber genel olarak halkın oturduğu evler tek katlı idi. Zenginlerin evlerinde banyolar vardı. Genellikle evler haremlik, kabul odaları ve hizmetçi odaları olmak üzere üç bölümden ibaretti. Halılar, divanlar, perdeler ve yastıklar başlıca mobilya çeşitleriydi. Serinleticiler, serin evler ve serdablar yazın kullanılırdı. Evlerin girişleri yazılar, hayvan, bitki resimleri ve insan figürleriyle süslenirdi. Bahçelere çok önem verilirdi.

Bağdat büyük bir kültür, tercüme ve bilim merkezi idi. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri burada doğmuştur. Ayrıca Beytülhikme gibi tercüme yapılan diğer kuruluşlar da burada bulunuyordu. Camiler, özellikle Mansûr Camii büyük bir öğretim merkezi idi. Bir kitap sergi sahası olarak da kullanılan çok sayıda kitapçı dükkânının bulunması kültür faaliyetlerinin ulaştığı seviyeyi gösterir. Şairler, tarihçiler ve âlimler burada sayılamayacak kadar çoktu. Bu hususta Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde geniş bilgiler vardır. Sadece halifeler değil vezirler ve üst düzeydeki diğer görevliler de eğitim ve öğretime gereken ilgiyi göstermiş ve daima destek olmuşlardır. İslâm kültürünün yaratıcı devri Bağdat damgasını taşır. Daha sonra bir

eğitim ve öğretim merkezi olarak halk kütüphaneleri kuruldu. Bunların en meşhuru, Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşir'in kurduğu Dârüilim'dir. Medreseler kurulmaya başlayınca Bağdat, Nizâmiye ve Müstansırıyye medreseleriyle buna öncülük etti ve medrese sistemini hem programda hem mimaride etkiledi. Özellikle IX. ve X. yüzyıllarda hastahanelere çok önem verildi. Bunlardan Bîmâristân-ü's-Seyyide (918), Bîmâristân-ü'l-Muktedirî (918) ve Bîmâristân-ı Adudî (982) çok meşhurdur. Vezir ve diğer devlet yetkilileri de çeşitli hastahaneler yaptırmışlardır. Hârûnürreşîd devrinde Bağdat'ta üç tane köprü vardı. Meşhur olan iki tanesi Bâbü Horasan ve Kerh'te idi. Hârûnürreşîd Şemmâsiye'de iki köprü inşa ettirdi, ancak bunlar ilk kuşatma sırasında yıkıldılar. Üç köprü IX. yüzyılın sonuna kadar kaldı. Öyle anlaşıyor ki kuzeydeki köprü yıkılmıştı, çünkü İstahri sadece iki tanesinden bahsetmektedir. 997'de Bahâüddeve Sûkusselâsâ'da üçüncü bir köprü inşa etti. Bu da Sûkusselâsâ'nın Kuzey Bağdat'tan daha önemli hale geldiğini gösterir.

Halife Emîn zamanına kadar Bağdat'ta istikrarlı bir hayat vardı. Ancak ilk kuşatma sırasında halk arasında bazı fesatçılar ortaya çıktı. IX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sel ve yangınlar da hayatı etkilemeye başladı. 883'teki sel Kerh'te 7000 evin yıkılmasına sebep oldu. 904 ve 929'da Bağdat selden önemli ölçüde zarar gördü. 983'teki sel Kûfe Kapısı'na dayandı ve şehre girdi. Özellikle emîr-ü'l-ümerâlar devrinde (936-945) kanalların ihmal edilmesi sel felâketine ve Bâdürayâ bölgesinin tahribine sebep oldu. 919'da ve 934-948 yılları arasında vuku bulan kıtlıklarla hayat çekilmez hale geldi. 920 ve 921'de Kerh yangından önemli ölçüde zarar gördü. 934'teki Kerh yangını attarlar ve kuyumcular çarşısına kadar yayıldı. Büveyhiler dönemi Bağdat için oldukça zor bir devirdi. Muizzüddeve 945'te Bâdürayâ'da bazı kanalları tamir ettirdi ve hayat şartlarında yeniden düzelme görüldü. Bu dönemi ihmalkârlıkların ağır bastığı bir dönem takip etti ve Batı Bağdat'ı sulayan birçok kanal harap oldu. Adudüddeve (977-982) bu kanalları temizletti. Köprüleri ve nıhtımları yeniden inşa ettirdi. Daha sonraları bu gibi faaliyetlere rastlanmamaktadır.

Bağdat'taki inşaat faaliyetleri bu dönemde sınırlıdır. 961'de Muizzüddeve Şemmâsiye Kapısı'nda büyük bir mey-

dan ve güzel bahçeleriyle birlikte büyük bir saray inşa etti ve yaklaşık 1 milyon dinar harcadı. Bununla beraber saray 1027'de yıkıldı. Adudüddeve Yukarı Muharrim'de Muizzüddeve'nin hâcibi Sebük Tegin'in sarayını yeniden inşa ettirdi. Ona geniş bahçeler ilâve etti, büyük masraflar yaparak Nehrühâlis'ten kanallarla su getirtti. Burası Büveyhiler'in resmî ikametgâhı yani dârülmâre olarak kullanıldı. Adudüddeve Bağdat'ı çok kötü durumda bulmuştu. Evlerin ve çarşıların yeniden yapılmasını emretti ve cuma camilerinin yeniden inşa edilmesi için çok para harcadı. Dicle kenarındaki nıhtımları tamir ettirdi. Zenginlere de Dicle kenarındaki evlerini tamir etmeleri ve sâhipsiz, harabe halindeki yerlerin bahçelerini düzenlemelerini emretti. Merkez köprüyü dar ve yıkılmaya meyyal gördü ve onu yenileyip genişletti. 982'de Bîmâristân-ı Adudî'yi yaptırdı; hekimler, müfettişler, memurlar tayin etti. Pek çok ilâç, merhem, araç gereç ve eşya sağladı; bakımı için de vakıflar tahsis etti. Bununla beraber Bağdat Büveyhiler zamanında gerilemeye başladı. Mansûr'un yaptırdığı şehir tamamen ihmal edildi. Şehrin batısındaki mahalleler çok kötü durumdaydı. Batı Bağdat'ın en gelişmiş bölgesi, tüccarların iş yerlerinin bulunduğu Kerh'ti. Şehrin doğu kesimi daha çok gelişmişti ve halkın ileri gelenleri genellikle burada otururlardı. Buranın muhteşem yerleri arasında büyük pazarın bulunduğu Bâbüttâk, Muharrim'deki Dârülmâre, şehrin güney tarafında ise halifenin sarayları vardı. İbn Havkal, Mansûr, Rusâfe, Berâsâ ve Dârûsultan camileri olmak üzere dört cuma camii gördüğünü söyler. Daha sonra 989 ve 993'te Katîa ve Harbiyye camileri cuma camii oldular. İbn Havkal, biri kulanılmayan iki köprü gördüğünü ifade eder. Öyle anlaşıyor ki Muizzüddeve zamanında biri Şemmâsiye Kapısı'nda, biri Bâbüttâk'ta, diğeri de Sûkusselâsâ'da olmak üzere üç köprü vardı.

Bağdat halk arasında çıkan karışıklıklar, Büveyhiler'in desteklediği mezhep ihtilâfları ve ayyârların çapulculuklarından çok zarar gördü. 892'de Mu'tazid kassâs ve falcıların sokaklarda ve camilerde oturmalarını, halkın da onların etrafında toplanıp tartışmalara katılmasını yasakladı. Büveyhiler'den önce karışıklıklara, ahlâkı çok defa kuvvet kullanarak düzeltmeye çalışan Hanbelîler sebep olurdu. Bu dönemde mezhep ihtilâfları birçok insanın ölümüne ve ser-

vetin kaybolmasına sebep oldu. 949'da Kerh'in yağmalanmasından başlayarak Sünnîler'le Şîiler arasındaki çatışmalar o devrede olağan olaylar arasında yer alıyordu. 959'da iki grup arasındaki çatışma Bâbüttâk'ın yakılıp yıkılmasına sebep oldu. 971'de çıkan olaylar sırasında 17.000 kişi öldü; 300 dükkân, birçok ev ve otuz üç cami yandı. 1016'da Nehrû Tâbık, Bâbülkutn ve Bâbülbâsra mahallelerinin çoğu yandı. 1030'da birçok dükkân ve çarşı tahrip edildi. Karışıklıklar ve zarar ziyanın çoğuna, özellikle X. yüzyılın son çeyreğinden itibaren faaliyetlerini yoğunlaştıran ayyârlar sebep oluyordu. Ayyârlar devamlı şekilde halkın mal ve canına karşı terörü devam ettirtiler, pazarlar ve yollardan zorla haraç topladılar. Yolcuları soydular, geceleri evlere girdiler. Kılıç zoruyla ve yangın çıkarak devamlı şekilde tahribat yaptılar. Özellikle Bâbüttâk, Sûku Yahyâ ve Kerh gibi zenginlere ait mahalle ve pazarları yaktılar. Halk evlerinin kapılarını kilitlemek zorunda kaldı ve tüccarlar geceleyin nöbet tuttular. Bu karışıklıklar fiyatların yükselmesine sebep oldu. Meşhur bir ayyâr lideri olan Bürcümî, Bağdat'ı dört yıl boyunca filen yönetti ve bir terör havası estirdi (1030-1033). Bu olaylar karşısında hükümet âciz kalıyor ve ayyârlar karışıklık çıkarmasın diye zorla vergi ve haraç toplamalarına göz yumuluyordu. Bu hadiseler Selçuklular'ın gelişine kadar devam etti.

1055'te Tuğrul Bey Bağdat'a girdi ve Büveyhiler'in Şîi politikasına son verip Sünnîler'i destekledi. Besâsîrî 1058'de Fâtımîler adına Bağdat'ı işgal etti. Fakat 1059'da Selçuklular tarafından mağlûp edilerek öldürüldü. Bağdat'ın bu dönemde kazandığı görünüm daha sonra fazla bir değişikliğe uğramadı.

Tuğrul Bey 1056'da birçok ev ve dükkânı yıkarak Dârülmâre'yi genişletti ve etrafını duvarlarla çevirdi. Dârülmâre 1058'de yandı ve tekrar inşa edildi, daha sonra da Dârülmemelele adıyla meşhur oldu. 1115'te yeniden inşa edildi, ancak 1121'de bir kaza sonucu yandı ve yeni bir saray yapıldı. Melikşah, sarayın yakınında olan Muharrim Camii'ni genişletip yeniden inşa ettirdi (1091) ve cami bundan dolayı Sultan Camii olarak adlandırıldı.

Doğu Bağdat'ta halk hilâfet sarayları etrafında kümelenildi. Muktedî-Biemrîlâh (1074-1094) inşaat faaliyetlerini teşvik etti. Besâliye, Katîa, Halebe, Aceme vb. saray etrafındaki yerleşim yerleri ge-

lişti. Muktedî, eski Tac Sarayı yakınında Dârüşşâtiyye'yi de inşa ettirdi. 1129'da Tac Sarayı yıkıldı ve yeniden yapıldı. Gelişen mahallenin etrafı duvarlarla çevrili olmadığından 1070'teki sel felâketinden çok zarar gördü. 1095'te Müstazhir, Harîm mahallesinin etrafını bir duvarla çevirdi. 1123'te Müstershid burayı 22 arşın genişliğinde dört kapılı olarak tekrar inşa ettirdi. Bu duvar Osmanlı hâkimiyyetinin sonuna kadar Doğu Bağdat'ın sınırlarını tayin ediyordu.

Bağdat XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerilemeye başladı ve görünümünde değişiklikler meydana geldi. Batı Bağdat'ta birçok yer harap oldu ve önceki ev ve bahçelerin yerlerini viraneler aldı. Şemmâsiye'nin eski mahallelerine, Rusâfe ve Muharrim'e önem verilmedi.

1171'de Bağdat'ı ziyaret etmiş olan Tutileli (Tudela) Benjamin halife sarayının, altmış doktoru ve deliler için bir senatoryumu olan Bîmâristân-ı Adudî'nin büyüklüğünden bahseder ve Bağdat'ta kendilerine ait on okula sahip 40.000 yahudi olduğunu söyler. İbn Cübeyr 1185'teki Bağdat'ı anlatırken genel bir gerilemeye dikkat çeker, halkın gurur ve kibrini tenkit eder. Halifenin ikametgâhı, muhteşem saray ve bahçeleriyle yaklaşık bir veya daha fazla mahalleyi içine alırdı. Bu taraf çok iyi iskân ve imar edilmişti ve mükemmel çarşılarla sahipti. Bunlardan en genişi Kurayye idi. Sultan Camii, Rusâfe Camii ve Halife Camii olmak üzere üç cuma camii vardı. Burada hepsi mükemmel binalarda eğitim yapan, bol miktarda bağış ve vakıflara sahip otuz medrese bulunuyordu. Bunların masrafları vakıflardan karşılanırdı. Bu medreselerin en meşhuru 1110'da yeniden inşa edilen Nizâmiye Medresesi idi.

İbn Cübeyr, Müstershid tarafından yaptırılan dört kapılı duvarın yarım daire şeklinde olduğunu, her iki ucunun Dic-le'ye olduğunu ve Rusâfe, Şemmâsiye ve Muharrim mahallelerinin birçok yeri harabeye dönerken Ebû Hanîfe bölgesinin meskûn bir yer olduğunu ve Batı Bağdat'ın her tarafının tahrip edildiğini söyler. Surla çevrilmiş olan Kerh şehrinde ve Halife Mansûr'un yaptırdığı caminin bulunduğu Bâbülbâsra'dan bahseder. İbn Cübeyr'in dikkat çektiği diğer bölgeler arasında, en kuzeyde Harbiyye ve ipek kumaşlarıyla meşhur Attâbiyye vardır. Ayrıca Bağdat'ta 2000 hamam ve on bir cuma camiinin bulunduğunu söyler. Müs-

tershid zamanında (1118-1135) İsâ Kanalı civarında bir köprü vardı. Bu köprü daha sonra Bâbülkurayye'ye nakledildi. Müstazî-Biemrillâh zamanında (1170-1180) Bâbülkurayye'de yeni bir köprü yapıldı ve ilki İsâ Kanalı'nın yakınındaki eski yerine getirildi. Bundan yarım yüzyıl sonra Yâkût (ö. 623/1226) bazı faydalı bilgiler verir ve Batı Bağdat'ı, birbirlerinden bir duvarla ayrılmış harabeler yığını mahalleler olarak gösterir. Harbiyye kuzeyde Harîmü't-Tâhiri, güneybatıda Attâbiyyin ve Dârülkaz, batıya doğru Muhavvel, doğuya doğru Kasr-ı İsâ, güneyde Kerh ve Kureyye dikkati çeken mahallelerdir.

Bu dönemde bölgelerin yarı bağımsız statülerini gösteren cuma camilerinin sayısı Batı Bağdat'ta (Garbiyye) arttı. İbnü'l-Cevzi, 1135-1176 yılları arasında Mansûr Camii'ne ilâveten altı camiden bahseder. Kerh camileri Müstansir tarafından tamir edildi. Câmiu'l-Kasr da 1082 ve 1235'te olmak üzere iki defa tamir edildi. Bugün hâlâ ayakta kalan Kamekiye Camii de 1228'de yapıldı. Abbâsî hilâfetinin son yüzyılında halife veya yakınları tarafından inşa ettirilen çok sayıda ribât* tasavvufun ne derece etkili olduğunu gösterir.

Bağdat'ta medreselerin kurulmasına çok önem verildi. Bu hareket başlangıçta Şâfiîler arasındaki dinî uyanış yanında siyasî ve idarî ihtiyaçlarla açıklanabilir. Fakat bu bir kültür faaliyeti olarak daha sonra da devam ettirildi. İbn Cübeyr Doğu Bağdat'ta otuz medrese olduğunu söyler. Diğer medreseler İbn Cübeyr'in ziyaretinden sonra kurulmuştur. En meşhurları 1066'da kurulan Nizâmiye, aynı yıl kurulan ve bugün Külliyyetü's-şerâf olarak kullanılan Ebû Hanîfe, 1233'te kurulan ve XVII. yüzyıla kadar varlığını koruyan Müstansiriyye medreseleridir. Bu medreselerden her biri, dört fıkıh mezhebinden biri üzerinde ihtisaslaşmıştı. Sadece Müstansiriyye ile 1255'te kurulan Beşiriyye medreseleri dört mezhebe göre öğretim yapıyordu. Şemsülmülk b. Nizâmülmülk tarafından yetimler için kurulan bir mektep vardı. 1209'da Bağdat'ın her yerinde, ramazan ayında fakirlere hizmet etmek için misafirhaneler (dârüzzıyâfe) kuruldu. Bağdat bu dönemde yangın, sel ve karışıklıklardan çok zarar gördü. 1057'de Kerh, Bâbülmuhavvel mahalleleri ve Kerh çarşısının büyük bir kısmı yandı. 1059'da da Kerh ve Eski Bağdat'ın çoğu yandı.

Halk grupları ve mezhep mensupları (Hanbelîler'le Şâfiîler, Sünnîler'le Şiîler) arasında çıkan olaylar kan dökülmesine ve tahribata sebep olmaya devam etti. İbnü'l-Esir 1108'de geçici bir uzlaşmadan bahseder. Ancak bu uzlaşma kısa ömürlü oldu. Kavga ve çatışmalar devam etti ve Musta'sım zamanında korkunç boyutlara ulaştı. 1242'de Me'mûniyye ile Bâbülezec, Muhtâre ile Sûku's-sultân, Katuftâ ve Kureyye mahalleleri arasında olaylar çıktı, pek çok kişi öldürüldü ve dükkânlar yağmalandı. 1255 yıllarında durum çok daha kötüleşti. Sünnîler'in oturduğu Rusâfe ve Şîr mahalleleri Huda'riyyin arasında çatışmalar meydana geldi. Daha sonra Bâbülbâsra ve Kerh de olaylara karıştı. Bu olaylar hem hükûmet kontrolünün azaldığını, hem de mahalleler arasında rekabet olduğunu gösterir. Kerh ile Bâbülbâsra arasında yeniden çatışma çıkınca bunu önlemek için gönderilen askerler Kerh'i yağmaladılar. 1256'da Kerh halkından birinin öldürülmesiyle olaylar doruğa ulaştı ve kontrolü sağlamak için gönderilen askerler halkla beraber Kerh'i yağmalayıp birçok yeri yakıp yıktılar; pek çok kişi öldürüldü ve kadınlar kaçırıldı. Bu dönemde ayyârlar her yerde faaliyet gösteriyordu. Dükkânları yağmıyorlar ve geceyin evleri soyuyorlardı. Hatta Müstansiriyye'yi bile iki kere talan etmişlerdi. Hükûmet olayları bastırmaktan âciz kaldı. Kanallar temizlenmediği için seller meydana geldi. 1243'teki seller ve taşkınlar Nizâmiye ve civarındaki bazı mahalleleri tahrip etti. 1248'de seller Doğu Bağdat'ın etrafını sardı ve duvarların bir kısmını yıkarak Harîm'e ulaştı. Sel Rusâfe'de de birçok ev yıktı. Batı Bağdat sular altında kaldı ve Bâbülbâsra ve Kerh bölgesi hariç birçok ev yıkıldı. Ekinler zarara uğradı. En büyük sel felâketi ise 1256'da meydana gelmiş ve Batı Bağdat'daki Dârülhilâfe ve Nizâmiye çarşıları sular altında kalmıştı.

İki yıl sonra 10 Şubat 1258'de Moğollar Bağdat'a saldırdılar; Halife Musta'sım kayıtsız şartsız teslim oldu ve halk kılıçtan geçirildi. Kuşatmadan önce Bağdat'a akın eden çok sayıda köylü de bu acı âkıbetten kurtulamadı. Öldürülenlerin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda zikredilen tahminler, daha sonraki kaynaklarda daha yüksek olmak üzere 800.000 ile 2 milyon arasında değişmektedir. Çinli seyyah Cha'ng Te (1259) on binlerce kişinin öldürüldüğünü ifade eder. Onun verdiği bilginin Moğol kaynaklarına da-

Mûstansırıyye Medresesi - Bağdat

yandığı açıktır. Rakam vermek oldukça güçtür, ancak öldürülenlerin sayısı 100.000'i aşmıştır. Şehrin her tarafındaki gömülmemiş cesetlerden yayılan tahammülü imkânsız kokular Hülâgû'yu bile birkaç gün için çekilip gitmeye mecbur etti. Şehir yağmalandı, camiler ahır haline getirildi. Kütüphaneler tahrip edildi. Kitapların bir kısmı yakıldı, bir bölümü de Dicle nehrine atıldı, nehir günlerce mürekkep renginde aktı. İslâm medeniyetinin duraklamasına sebep olan Moğol istilâsı sadece Bağdat için değil bütün İslâm dünyası için korkunç bir felâket olmuştur. Bununla beraber Bağdat tamamen yıkılmaktan kurtuldu. Belki de ulemânın, "Adaletli bir kâfir, zalim bir imamdan daha iyidir" şeklindeki fetvası bu hususta önemli rol oynadı. Hülâgû Bağdat'tan ayrılmadan önce halka ait bazı binaların onarılmasını emretti. Vakıf müfettişi Câmîü'l-hulefâ'yı yeniden inşa etti, medrese ve ribâtların tekrar açılmasını sağladı. Kültür çok zarar görmesine rağmen tamamen yok edilmedi. Bağdat her yönüyle bir eyalet merkezi oldu. Şehir 1339-1340 yılına kadar İlhanlılar'ın hâkimiyetinde kaldı; bir vali ve bir *şahne** ile bir askerî garnizon tarafından idare edildi.

Moğollar vergi tahakkuk ettirmek için Bağdat'ın nüfusunu onar, yüzer ve biner kişilik gruplar halinde kaydettiler. Yaşlılar ve çocuklar hariç herkesten vergi alındı. Bu durum yaklaşık iki yıl devam etti. Bağdat'ta yönetim İranlılar'a tevdi edildiği için şehir giderek eski önemini kazanmaya başladı. Şehirde 1258-1282 yılları arasında valilik yapan Atâ Melik Cüveynî'nin bunda önemli rolü oldu. Onun idaresinde Câmîü'l-hulefâ'nın minaresi ve Nizâmiye çarşısı yeniden inşa edildi. Mûstansırıyye tamir edildi ve yeni bir sulama sistemi yapıldı. Seyh Ma'rûf ve Kameriyye camileri yeniden yaptırıl-

dı. Eski okulların bazıları özellikle Nizâmiye, Mûstansırıyye, Beşîriyye, Teteşiyye ve Medresetü'l-ashâb yeniden öğretime başladılar. Cüveynî'nin karısı, dört mezhebin de esaslarının öğretilmesi için İsmetiyye Medresesi'ni ve onun yanında bir ribât yaptırdı. İlhanlı Hükümdarı Ahmed Teküder 1282'de, Abbâsiler devrindeki gibi dinî bir duyguyla, camilere ve okullara bağışta bulunulması için bir mesaj yolladı. Bunun yanında İlhanlı idaresi, müslüman olmayanlara karşı bir isyanın meydana gelmesine yol açtı. İlhanlılar hristiyanları korudular ve onlardan cizyeyi kaldırdılar. Kiliseleri yeniden inşa ettiler ve okulları öğretime açtılar. Argun'un (1284-1291) yahudi asıllı maliye nâzırı Sa'düddeve kardeşini Bağdat'a vali tayin edince yahudilerin itibarı arttı. Gazan Han zamanında Bağdat'taki gayri müslimler bazı sıkıntılarla karşılaştılar ve bir kısmı müslüman oldu. İlhanlılar Bağdat'ta kâğıt parayı (çao) kabul ettirmeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar ve Gazan Han 1297'de bu uygulamaya son verdi.

Üç coğrafyacı İbn Abdülhak (ö. 1300 dolayları), İbn Battûta (ö. 1327) ve Hamdullah Müstevfi (ö. 1339), Bağdat'ın XIII ve XIV. yüzyıllardaki durumu hakkında bilgi verirler. İbn Abdülhak *Merâsid* adlı eserinde, Batı Bağdat'ta en kalabalığı Kerh olan metrûk mahalleler hariç hiçbir şeyin kalmadığını söyler ve Kureyye ve Remliyye mahalleleriyle Dârürakîk çarşısından, kâğıt üretimyle meşhur Dârülkaz ve metrûk bir köy gibi duran Bâbülmuhavvel'den bahseder. Ayrıca Bîmâristân-ı Adudî'ye temas eder ve Harîmü't-Tâhirî, Nehrû Tâbîk ve Katîa mahallelerinden hiçbir eser kalmadığını, Tûsâ mahallesinin de metrûk bir köy gibi görüldüğünü, Moğollar geldiği zaman Doğu Bağdat'ın büyük bir bölümünün

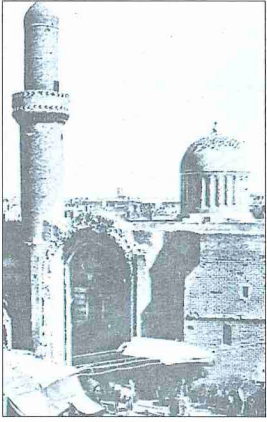
harabe halinde olduğunu, onların da halkın çoğunu öldürdüklerini, daha sonra taşradan gelenlerin Bağdat'a yerleştiğini söyler. Halebe, Kureyye ve Katîatülcem'in meskûn mahaller olduğunu ifade eder. İbn Battûta Bağdat'taki iki köprüden bahseder ve şehirdeki mükemmel hamamlar hakkında ayrıntılı bilgi verir. Çok sayıda cami ve medresenin olduğunu, ancak bunların harabe halinde bulunduğunu nakleder. Hamdullah Müstevfi de Bağdat hakkında önemli bilgiler verir. Onun Doğu Bağdat'ın surları hakkında verdiği bilgiler İbn Cübeyr'in söylediklerini doğrular mahiyettedir. Müstevfi Bağdat'ta halkın hayatından memnun olduğunu, bozuk bir Arapça konuştuklarını, Şâfiî ve Hanbelîler'in şehre hâkim bulunduklarını, ancak diğer mezhep mensuplarının da bir hayli kalabalık olduğunu söyler. Çok sayıda medrese ve ribâtın bulunduğunu, bunların en büyüğünün Nizâmiye, mimari açıdan en güzelinin de Mûstansırıyye Medresesi olduğunu kaydeder. Sitti Zübeyde Türbesi'nin bu devreye ait olması mümkündür. Bu hanım Musta'sım'ın büyük oğlunun torunu Zübeyde olabilir.

Hasan-ı Büzürg 1339'da Bağdat'a yerleşti ve 1410'a kadar süren Celâyirîliler sülâlesini kurdu. Mercan Camii bu dönemde yapılmıştır. Kitâbesinden anlaşıldığına göre Üveys'in kumandanı olan Mercan, cami ile birlikte medreseyi Hasan-ı Büzürg'ün zamanında inşa etmeye başlamış ve 1357'de Üveys'in zamanında bitirmiştir. Bu medresede Şâfiî ve Hanefî fıkı okutulurdu. Günümüzde medreseye veya camiye ait olan sadece bir kapı kalmıştır.

Bağdat Timur tarafından 795'te (1392-93) ve 803'te (1401) olmak üzere iki defa işgal edildi. Birincisinde şehir fazla zarar görmedi, fakat ikincisinde halk suç-

Bağdat'ın Moğollar tarafından yağmalanmasını gösteren XIV. yüzyıl sonlarında yapılmış bir minyatür (Bibliothèque Nationale, Ms. Pers., nr. 113, s. 180-181)

Mercanîye
Medresesi -
Bağdat
(et-Muktefa,
LXXXIV, 460
[1934])

suz olarak öldürüldü ve Abbâsîler'e ait mahalle ve binaların çoğu tahrip edildi. Bu Bağdat'ın kültür hayatına indirilen ikinci ağır darbe idi. Ahmed Celâyir 1405'te Bağdat'a dönerek Timur'un yıktığı duvarları, bazı binaları ve çarşıları tamir ettirmeye çalıştıysa da zamanı çok kısa sürdü.

1410-1467 yılları arasında Karakoyunlu Türkmenleri'nin hâkimiyetinde kalan Bağdat daha sonra Akkoyunlular'ın eline geçti. Bağdat bu Türkmen hânedanları zamanında daha geriye gitti ve bunların kötü yönetimleri yüzünden önemli ölçüde zarar gördü. Halkın çoğu şehri terketti. Sulama sisteminin harap olması sebebiyle seller yine pek çok zarara yol açtı. Makrîzî Bağdat'ın 1437'de harabe halinde olduğunu, ne bir cami ne cemaat ne de bir çarşı kaldığını, kanalların tamamen kurduğunu ve Bağdat'ın şehir olmaktan çıktığını söyler. Buna ilâve olarak kabilecilğin yaygınlığından ve kabile birliklerinin ülkenin hayatında karıştırıcı rol oynamaya başladıklarından bahseder.

Bağdat 1508'de Safevî Hükümdarı Şah İsmâil'in yönetimine geçti ve buraya sahip olmak isteyen Osmanlılar'la İranlılar arasında bir mücadele başladı. Şah İsmâil'in emri üzerine, Ebû Hanîfe ve Abdülkâdir-i Geylânî türbeleri başta olmak üzere Sünnîler'e ait pek çok türbe tahrip edildi ve birçok Sünnî lider öldürüldü. Bununla beraber Şah İsmâil Mûsâ el-Kâzım için bir türbe yaptırdı ve Bağdat'a "halifetü'l-hulefâ" unvanıyla bir vali tayin etti. Birçok İranlı tüccar Bağdat'a geldi ve ticarî faaliyetler arttı. Kürt lideri Zülfikar'ın Bağdat'ı zaptedip Kanûnî Sultan Süleyman'a tâbi olduğunu ilân ettiği kısa bir devreden sonra Şah Tahmasb 1530'da ikinci defa Bağdat'ı ele geçirdi. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman 1534'te Bağdat'a girdi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tayfûr, *Târîhu Bağdâd*, Leipzig 1908; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 31-38, 41-43, 82-84; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 274, 277; III, 278-279, 322; VI, 234-235, 265; Ceşşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, Kahire 1938, s. 13; Ezdî, *Hikâyetü Ebi'l-Kâşım el-Bağdâdî* (nşr. A. Mez), Heidelberg 1902; Ebû Bekir es-Süfî, *Ahbarü'r-Râdt-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 85-90, 131-134, 142-145, 194-200, ayrıca bk. İndeks; Tenûhî, *Nişvârü'l-muḥâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1920, I; Damas 1348/1930, VIII; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, VI, 454-459; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûkî'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), s. 130; Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve'l-târîh*, IV, 101; a.mlf., *Aḥsenü't-tekâşım*, s. 119-120, 121; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz), Bağdad 1332-33/1914-15, I, 74-75; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV; *Aḥbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 19, 20, 21, 23, ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü Bağdâd*, Bağdad 1921, s. 7-8, 9-10, 11, 12-15; a.mlf., *el-Muntazam*, V, 21, 143, 144; VI, 3, 130, 140, 317-318; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 678-679; II, 954; III, 613; IV, 254; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 426-428; VIII, 85-86; XI, 152; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 144, 145; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 311; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 313-328; İbnü'l-Füvâtî, *el-Havâdisü'l-câmi'a* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1351; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, İstanbul 1286/1869-70, I, 292; II, 3, 22, 27, 211; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 44-47; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 140-141; Makrîzî, *Kitâbü's-Sulâk*, III, 100; İbn Tâğrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), I, 345; II, 16; III, 85, 270; V, 135; Münşî el-Bağdâdî, *Rihle* (trc. Abbas el-Azzâvî), Bağdad 1948; İskender Bey Münşî, *Târîh*, I, 75; III, 695, 726 vd.; Sarre-Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet*, Berlin 1900, s. 35, 43, 45; M. Streck, *Die Alte Lands haft Babylonien*, Leiden 1900, I, 49-50; G. Le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford 1925; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Târîhu mesâcidi Bağdâd ve âşârühâ*, Bağdad 1346; R. Levy, *A Baghdad Chronicle*, Cambridge 1929; D. S. Sassoon, *History of the Jews in Baghdad*, Letchworth 1949; A. Sousa, *Aḥlasu Bağdâd*, Bağdad 1902; A. A. Duri, "Baghdād", *El²* (İng.), I, 894-958; H. Kennedy, "Baghdad", *Elr.*, III, 412-415.

ABDÜLAZİZ ED-DÜRİ

II. OSMANLI DÖNEMİ

Bağdat 1508'de Safevîler'in eline geçmesinden Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 1534'te alınmasına kadar Safevîler'le Osmanlılar arasında uzun mücadelelere sahne oldu. Ticaret yolları üzerinde bulunması, Osmanlılar'ın Avrupa ile mücadelesinde Bağdat'ı ön plana çıkardı. Nitekim Avrupa'yı ekonomik baskı altına almak isteyen Osmanlı Devleti Anadolu ve Karadeniz ticaret yollarına sahip olduktan sonra Basra'dan Bağ-

dat'a, oradan da Suriye'ye uzanan hattı ele geçirmek için faaliyete geçti.

Şah İsmâil'den sonra tahta geçen I. Tahmasb devrinde Bağdat Muslu kabilesinden Zülfikar Han'ın nüfuzu altına girdi. Zülfikar Han Kanûnî adına hutbe okutup para bastırdı ve ona bağlılığını bildirmek üzere elçiler gönderdi. Bunun üzerine I. Tahmasb 1529'da Zülfikar Han'ı cezalandırmak için ordusu ile şehir civarına geldi. Zülfikar Han müdafaa tertibatı aldıysa da Tahmasb tarafından elde edilen kardeşlerinin ihaneti sonucu yakalanarak idam edildi ve bu şekilde Bağdat tekrar Safevîler'in eline geçti. Şerefeddin oğlu Tekeli Mehmed Han Bağdat valiliğine tayin edildi.

Kanûnî Sultan Süleyman İrakeyn Seferi'nde Tebriz'i fethedip Irak'a yürüdüğü sırada Mehmed Han kendisine karşı oluşan muhalefet yüzünden Bağdat'ı terketmek zorunda kaldı. Bunun üzerine halk şehrin anahtarlarını vezîriâzam Makbûl İbrâhîm Paşa'ya teslim etti. İbrâhîm Paşa Bağdat'a girdi, ancak yağmaya meydan vermemek için askeri şehir dışında tuttu. Kanûnî de 24 Cemâziyelevvel 941'de (1 Aralık 1534) şehre girdi. Fuzûlî bu fetih için, "Geldi burc-ı evliyâyâ pâdisâh-ı nâmdâr" mısraı ile tarih düşürmüştür. Padişah Bağdat'ta kaldığı dört ay içinde Kâzimiye'de Safevîler tarafından yapımına başlanan ve yarım kalmış olan camiyi tamamlattığı gibi Abdülkâdir-i Geylânî'nin cami ve türbesi için zengin vakıflar kurdu. İmâm-ı Âzam'ın mezarını buldurup burada türbe, cami ve medrese inşa ettirdi. Ayrıca Âzamiye Kalesi'ni yaptırarak Bağdat'tan dönüşünde buraya Diyarbekir eski beylerbeyi Süleyman Paşa'yı vali tayin etti ve şehrin muhafazası için yeteri kadar kuvvet yerleştirdi.

29 Mayıs 1555'te Amasya Muahedesi ile hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu kabul edilen Bağdat'ta I. Ahmed devrine (1590-1617) kadar bazı aşiret ayaklanmaları dışında önemli bir hareket görülmemektedir. I. Ahmed devrinde ise Celâlîler'den bölükbaşı Tavî Ahmed ve oğlu Mehmed isyan etmiştir. Bu isyanları bastırmaya Nasuh Paşa gönderilmiş, paşa önce Tavî Ahmed'e, sonra oğluna mağlûp olmuşa da Mehmed bir tekke bânisi olan Mehmed Çelebi adında biri tarafından öldürülmüş, yerine geçen kardeşi Mustafa'nın isyanı da Cigalazâde Mahmud Paşa tarafından bastırılmıştır.